

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”**

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIIY-AMALIIY
ANJUMANI TO‘PLAMI

Toshkent
2024-yil, 17-aprel

UO‘K 82.09:801.73

KBK 83.3

“O‘zbek filologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari [Матн] / — Toshkent: “Anorbooks”, 2023. — 360 b.

Mas’ul muharrir:

Q.Yo‘ldoshev
pedagogika fanlari doktori, professor

Tahrir hay’ati:

Rahmonova Sh.,
filologiya fanlari doktori, dotsent;
Matyoqubova T.,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Ahmedov H.,
filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Jabborova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Madaminova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Dedaxonova M.,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Nazarova D., katta o‘qituvchi;
Maqsudov H., o‘qituvchi;
Oripova M., o‘qituvchi;
Muhammadaliyeva Sh., o‘qituvchi;
Berdiyeva D., o‘qituvchi.

Ushbu to‘plam Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universiteti “Ona tili va adabiyot ta’limi” fakulteti “O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasini tomonidan “O‘zbek filologiyasi: muammo va yechimlar” mavzusida 2024-yil 17-aprelda o‘tkazilgan respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallaridan tashkil topgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriyat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin.

ISBN: 978-9943-8958-5-0

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. - Тошкент, 1985.
2. Санақулов У. Ўзбек адабий тили тарихининг илк даврлари. - Тошкент: Фафур Фулом, 2004.
3. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Алишер Навоий тилининг грамматик хусусиятлари. - Тошкент, 1981.
4. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. - Тошкент, 1973.
5. www.literature.uz.
6. <http://en.wikipedia.org/wiki/Structuralism>.
7. <http://www.brocku.ca/english/courses/4F7>

ZIDDIYATLI MULOQOTNI YUZAGA KELTIRUVCHI AYRIM OMILLAR

Y. Shirinova,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU

Annotatsiya

Mazkur maqolada kommunikatsiya jarayoni, kommunikatsiyaning insonlar o'rtasida kechadigan turi — muloqot, muloqotda ziddiyatli vaziyatlarni yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan omillar haqida mulohaza yuritiladi. Ziddiyatli muloqotga olib kelishi mumkin bo'lgan sabablar, bunday muloqotdan murosa bilan chiqib ketish strategiyalari tahlil qilinadi. Muloqotda axborot va hissiyotlar almashinuvidan tashqari manfaatlar to'qnashuvi sodir bo'lishini hisobga olib, o'zaro hurmat munosabatini saqlagan holda muloqotga kirishish lozimligi yuzasidan xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, muloqot, ziddiyat, strategiya, notiqlik, faol tinglovchi, verbal, noverbal, integratsiya.

Kommunikatsiya inson hayotining barcha jabhalarini qamrab oladi. Kommunikatsiyasiz inson tashqi olam bilan munosabatga kirisha olmaydi. Zero, insonning har qanday faoliyati zamirida uning atrofdagi olam (boshqa insonlar, tabiat, sun'iy intellekt hosilalari) bilan kommunikatsiyasi yotadi.

Kommunikatsiya o'ziga xos, muhim jarayon bo'lgani bois lingvistika, psixologiya, pedagogika, jamiyatshunoslik, siyosatshunoslik singari ko'plab sohalar nuqtayi nazaridan tadqiqot obyektiga aylanib bormoqda. Ayniqsa, so'nggi yillarda tilshunoslik ilmida barcha muammolar diqqat markaziga insonni qo'yishga doir antroposentrizm yondashuvining faollashuvi kommunikatsiya masalasini har tomonlama va chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltiradi [Shirinova, Iskandarova, 2023: 84; Shirinova, 2022; Shirinova, 2023: 85].

Yuqorida qayd qilib o'tganimizdek, kommunikatsiyaning bir qancha turlari mavjud bo'lib, bevosita insonlararo kechadigan kommunikatsiya muloqotdir.

Muloqotga kirisha olish inson tafakkuri rivojlanganligi va ijtimoiy hayotga integratsiyalashgani belgisidir. Bu qobiliyat inson tug'ilganing boshlab, umrining so'ngiga qadar nutq ontogenezi jarayoniga parallel ravishda dinamik harakatda bo'ladi: ma'lum davrda inson faol muloqot bilan shug'ullanishi natijasida takomillashishi yoki, aksincha, muloqot muhitidan biroz yiroqlashganida susayishi mumkin. Har bir insonning o'zi yashab, faoliyat ko'rsatayotgan jamiyatda o'rni bo'lishini istaydi, aslida ham (yaxshidir, yomondir) o'rni bor. Ammo inson jamoadoshlari tomonidan qanday munosabat bilan qarshi olinishi ko'p jihatdan uning notiqlik darajasi, muloqot qobiliyatiga bog'liqdir.

Muloqot qobiliyatining rivojlanganlik darajasi bevosita inson psixologiyasi bilan bog'liq. Bugungi kunda tilshunoslik zamirida kommunikatsiya nazariyasi va amaliyoti, madaniyatlararo kommunikatsiya singari qator fanlar rivojini kuzatishimiz mumkin. Mazkur fanlar muloqotga samarali kirishish hamda ziddiyatli vaziyatlardan mohirlik bilan chiqib keta olish, verbal va noverbal muloqot vositalaridan to'g'ri foydalana olish ko'nikma va malakalarni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan.

Samarali muloqotga kirishish omillariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Notiqlik.
2. Faol tinglovchilik.
3. Tana tilidan to‘g‘ri foydalanish.
4. Ziddiyatli vaziyatlardan chiqib keta olish.

Tabiiyki, zo‘r notiq hamisha suhbatdoshining diqqatini jalb qila oladi, fikriga ishontira oladi va kommunikativ maqsadiga boshqalarga nisbatan osonroq erisha oladi.

Mohirona gapira olish bilan bir qatorda, tinglay olish ham aslida bir san‘at. Ma‘lumki, har bir insonda o‘zligini namoyish etish ehtiyoji, tinglanish xohishi mavjud. Muloqot jarayonida so‘zlovchi tomondan ta‘sir ko‘rsatilganida ikkinchi tomondan javob reaksiyasi qaytsagina, kommunikatsiya jarayoni sodir bo‘lgan hisoblanadi. Inson faol notiq sifatida juda chiroyli, o‘rinli va faol gapirib ham muayyan darajada kommunikativ maqsadga erishishi mumkin, ammo ikki tomonlama munosabat o‘rnatish uchun tinglay olish ham muhimdir. Ya‘ni so‘zlash va tinglash nisbatini to‘g‘ri ushlay olish maqsadga muvofiqdir. Muloqot davomida tana tilidan to‘g‘ri foydalana olishning ham ahamiyati katta. Chunki tana tili noverbal nutq bo‘lib, verbal nutqni to‘ldirishi, inkor etishi, o‘rnini bosishi mumkinligi ma‘lum. Nihoyat, inson ziddiyatli muloqot vaziyatidan to‘g‘ri yechim topib, murosaga kelib chiqib keta olishi ham uning kommunikativlik kompetensiyalari yaxshi rivojlanganidan dalolat beradi.

Muloqotdagi ziddiyat va undan chiqib keta olish masalasi alohida diqqatga sazovor masalalardan biridir. Bu holatni psixologlar shaxslararo muomaladagi to‘siqlar, deb atashadi. Muomaladagi to‘siqlar — bu ziddiyatlar paydo bo‘lishiga imkon yaratuvchi juda ko‘p omillardir. Bu to‘siqlar muomalaga kirishuvchi shaxslarning maqsadlari va ehtiyojlari bir-biriga mos kelmasligi oqibatida yuzaga keladi [Ma‘murova, Abdullayeva, Yusupjonova, 2021: 206].

Ziddiyat — (lot. *conflictus* — qarama-qarshilik, konflikt) — kommunikatsiyaga kirishuvchi tomonlarning, ya‘ni kommunikatsiya subyektlarining turli qutbli, o‘zaro zid qarashlari, maqsad-muddolari, manfaatlarining o‘zaro mos kelmasligi natijasida yuzaga keladigan muammoli vaziyat, zidliklar kurashi. Ziddiyat istiqboldagi nizolar, urushlarning ibtidosi bo‘lishi mumkin, shuning uchun ham uni quyi bosqichdayoq bartaraf etish lozim. Umuman muloqot jarayonida yuzaga keladigan anglashilmovchiliklar kuchli hissiy-ruhiy oqibatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Muloqot jarayonida 1-kommunikant tomonidan kodlangan va aloqa kanali orqali yuborilgan xabar ikkinchi kommunikant tomonidan qabul qilib olinadi, dekodlanadi va idrok etiladi, o‘z navbatida, mazkur xabar 2-tomonda turli emotsiyalarni yuzaga keltirishi mumkin. Agar suhbatdoshingizdan siz taxmin qilgan reaksiyaning qaytishini istasangiz, xabarni aniq, to‘g‘ri va tushunarli tarzda kodlashingiz, sifatli aloqa kanali orqali (turli xalaqit beruvchi omillar, shovqinlardan imkon qadar xoli ravishda) uzatishingiz zarur. Kommunikativ aktlarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ziddiyatlarning eng katta qismi kodlanuvchi xabar bilan dekodlangan xabarning o‘zaro muvofiq emasligiga bog‘liq. Mazkur nomuvofiqliklar asosan Bernar Verberning “Nisbiy va mutlaq bilimlar entsiklopediyasi” kitobidan olingan “Urinish” muammosidagi quyidagi sabablarga bog‘liq bo‘lishi mumkin:

1. Ayni paytda men nima deb o‘ylayman?
2. Men nima demoqchiman?
3. Nimani aytgandek tuyuldim?
4. Men nima dedim?
5. Nima eshitishni xohlaysiz?
6. Nimani eshitdim deb o‘ylaysiz?
7. Nimani eshitdingiz?
8. Nimani tushunmoqchisiz?
9. Tushundim deb o‘ylaganingiz.
10. Nimani tushunganingiz?

Muloqotda qiyinchiliklar paydo bo‘lishining o‘ndan bir ehtimoli bor. Ammo baribir harakat qilaylik... [Bernar Veber].

Darhaqiqat, Bernar Verber qayd qilib o'tgan 10 banddan birortasida nomutanosiblik bo'lsa, muloqotda anglashmovchilik va pirovardida ziddiyatli vaziyat yuzaga kelishi mumkin. Shuni ham qayd qilib o'tish kerakki, ziddiyatli muloqot asosan o'zaro yaqin bo'lgan insonlar o'rtasida ko'proq kuzatiladi. Chunki shaxs tashqi jamiyat muhitida ijtimoiy roli taqozosi bilan o'zining nutqini nisbatan kuchliroq nazorat qiladi, yaqinlari davrasida esa o'zini emotsional jihatdan ancha erkin (borligicha) tutadi, o'z xohish-istaklari, manfaatlarini ochiq bildiradi. Tabiiyki, bunday ochiqlik oila a'zolari o'rtasida murosasizliklar tez-tez kuzatilishiga sabab bo'ladi. Ko'p hollarda insonning oila a'zolari nazaridagi xulqi, madaniyati yuzasidan xulosalar (ko'pincha salbiy, chunki ular ko'proq kamchiliklarga urg'u beradilar) tashqi jamiyat tomonidan unga beriluvchi bahodan (asosan ijobiy, chunki bunda ko'proq erilishgan muvaffaqiyatlarga e'tibor qaratiladi) farq qiladi.

Ziddiyatli muloqotni nazorat ostida ushlab, uni ijobiy hal qilish mumkinmi?

Buning uchun kishidan o'z emotsiyalarini nazorat qilish, qalbaki sabablardan haqiqiy sabablarni ajratib olish, ziddiyatni lokallashtirish, faqat himoyaga diqqatni qaratishdan qochish, tashabbuskorlikni o'z qo'lida ushlab turish talab etiladi. Ziddiyatni hal etishning to'rtta yo'li mavjud: bo'ysundirish, kompromiss, qochish va integratsiya. Oxirgi yo'l eng qiyin, lekin uni amalga oshirish mumkin. Ziddiyatli vaziyatlardan chiqishni bilmaslik, har qanday kishi uchun muomala jarayonida paydo bo'ladigan ko'plab kundalik qiyinchiliklarni yengib o'tish, jismoniy va psixik sog'liqqa putur yetkazuvchi emotsional stresslarga olib keladi [Ma'murova F., Abdullayeva N., Yusupjonova M., 2021: 206].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, jamiyatning boshqa a'zolari bilan muloqotga kirishayotganda na faqat xabar va hislarni almashinishimizni, balki bu o'rinda bizning manfaatlarimiz to'qnashuvi sodir bo'lishi hisobga olib, mavridli, oqilona, samimiy, ziyonsiz muloqotga kirishishimiz maqsadga muvofiqdir. Tog'ri, muloqotga kirishishimizning eng asosiy stimuli muayyan ehtiyojimizni qondirishga qaratilgani bois kommunikativ maqsadga maksimal darajada erishishga intilamiz, biroq bu boshqalarning manfaatlarini so'ndirib qo'yish evaziga bo'lmagani, har ikki tomon uchun ma'qul yechim, murosaba bilan chiqib ketilgani ma'quldir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бернар Вербер. Энциклопедия относительного и абсолютного знания//Между тем ... | Цитата из книги Бернар Вербер. Энциклопедия относительного и абсолютного знания (citatu.info)
2. Ma'murova F., Abdullayeva N., Yusupjonova M. Pedagogik muloqot jarayonida ziddiyatlar va psixologik to'siqlar bilan bog'liq muammolar // "Экономика и социум" №2(81) ч.1 2021 www.iupr.ru; PEDAGOGIK MULOQOT JARAYONIDA ZIDDIYATLAR VA PSIXOLOGIK TO'SIQLAR BILAN BOG'LIQ MUAMMOLAR — тема научной статьи по наукам о здоровье читайте бесплатно текст научно-исследовательской работы в электронной библиотеке КиберЛенинка (cyberleninka.ru)
3. Shirinova, Y., Iskandarova G. (2024). Inson — madaniyatlar chorrahasida. O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari. 2 (5): 83-89. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.2.5/NQUG6205// <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/79>
4. Shirinova, Y.T. 2022. Madaniyatlararo kommunikatsiya xususida // INTERNATIONAL CONFERENCE DEDICATED TO THE ROLE AND IMPORTANCE OF INNOVATIVE EDUCATION IN THE 21ST CENTURY. September. (в формате PDF) МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ, ПОСВЯЩЕННАЯ РОЛИ И ЗНАЧЕНИЮ ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В 21 ВЕКЕ (researchgate.net)
5. Ширинова, Е.Т. 2023. "Некоторые соображения о коммуникации". Узбекистан: язык и культура. Вопросы прикладной филологии. 1(5): 84-91. Получено с <https://aphil.tsuull.uz/index.php/language-and-culture/article/view/84-91> DOI: <https://www.doi.org/10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/EFEZ1339>